

The Meaning of the Term **עצם** («όστουν») as a Way of Expressing the Inner World of Man in the Book of Lamentations of Jeremiah

Theodore Rocas

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2023-11-138>

Abstract: The destruction of Jerusalem and its Temple in 587 BC. from the Neo-Babylonian hordes was a pivotal point in the history of the people of Israel, drastically shaping the further course of the people, who literally lost their status as a nation and were called to live as a captive community in a pagan and pagan environment. The destruction and Babylonian captivity did not leave the Israelites unaffected, both as a community and as individuals, as did the prophet Jeremiah. In the face of the devastation and desolation of Jerusalem, Jeremiah experienced tragic feelings to the point that even his inner world was shaken. This shock in the book of Lamentations of Jeremiah is expressed by the disruption of the bones of the prophet. Bones, which is a purely anthropological term that indicates the basis - skeleton of the human body, in this case are a symbol of the inner world where the seat of psychic emotions. The destruction of Jerusalem and the loss of the nation-state caused the inner world of the prophet to be crushed and it was thus declared that the mental strength of a man was greatly shaken.

Keywords: Jeremiah, flesh, bones, Jedrousaalem.

α) Ο όρος **עצם** («όστουν»), στη θεολογία της Παλαιάς Διαθήκης

Ο όρος **עצם** («όστουν»), (πληθυντικός **עצמות** «όστά») είναι ένας ανθρωπολογικός όρος που αναφέρεται στα εσωτερικά όργανα του ανθρώπινου σώματος και μάλιστα εκείνα που αποτελούν τη βάση του. Ο όρος **עצם** («όστουν») ενίοτε είναι συνώνυμος με τον όρο **בשר** («σαρξ») που υποδηλώνει το ανθρώπινο σώμα. Έχει

δε ιδιαίτερη ανθρωπολογική έννοια και αναφέρεται επίσης στην πνευματική φύση του ανθρώπου επειδή καθίσταται η σωματική έδρα και το όργανο των ποικίλων συναισθημάτων και γι αυτό το λόγο τα **נַשְׁמִית** (Ο': «όστά») εμφανίζουν ενίοτε τον «έσω άνθρωπο» και απαντούν ως συνώνυμο της **נַפְשׁ** («ψυχή»)¹. Ο όρος **נַשְׁמִית** («όστούν») εκτός από βιολογική σημασία έχει και την έννοια της σωματικής έδρας καθώς και το όργανο των ποικίλων συναισθημάτων και γενικότερα του αισθήματος. Τα οστά θεωρούνται το πιο ανθεκτικό μέρος του ανθρώπινου σώματος και χρησιμοποιείται για να περιγράψει τα συναισθήματα².

Σύμφωνα με την ανθρωπολογική διδασκαλία της Παλαιάς Διαθήκης ο άνθρωπος αποτελείται από δυο συστατικά, όπου το μεν πρώτο είναι η «σάρκα» - «σώμα» (εβρ. **בָּשָׂר**) και το δεύτερο είναι η «ψυχή» (εβρ. **נַפְשׁ**). Τα δυο αυτά συστατικά ενώθηκαν αρμονικά κατά τη δημιουργία του ανθρώπου από το Θεό σε αδιάσπαστη ψυχοσωματική ενότητα με αποτέλεσμα να υφίσταται στενή σχέση και αλληλεπίδραση μεταξύ της υλικής και της πνευματικής φύσεως του ανθρώπου. Έτσι κάθε είδους εκδήλωση και ενέργεια του ανθρώπου νοείται ως ενέργεια του ψυχοσωματικού συνόλου, το οποίο θεωρείται ως ο φορέας της προσωπικότητας και του ανθρώπινου «εγώ», όπου σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη ανάγονται όλες οι σωματικές και πνευματικές καταστάσεις³.

β) Το βιβλίο των Θρήνων

Μέσα στο βιβλίο των Θρήνων του Ιερεμίου ο όρος **נַשְׁמִית** (Ο': «όστούν») απαντά τρεις φορές και συγκεκριμένα στα εξής χωρία:

«Ἐξ ὕψους αὐτοῦ ἀπέστειλε πῦρ, ἐν τοῖς ὀστέοις μου κατήγαγεν αὐτό· διεπέτασε δίκτυον τοῖς ποσὶ μου, ἀπέστρεψέ με εἰς τὰ ὀπίσω, ἔδωκέ με ἡφανισμένην, ὅλην τὴν ἡμέραν ὠδυνωμένην»⁴. «Ἐπαλαίωσε σάρκας μου καὶ δέρμα μου, ὅστέα μου συνέτριψεν»⁵. «Ἐσκότασεν ὑπὲρ ἀσβόλην τὸ εἶδος αὐτῶν, οὐκ ἐπεγνώσθησαν ἐν ταῖς ἐξόδοις· ἐπάγη δέρμα αὐτῶν ἐπὶ τὰ ὀστέα αὐτῶν, ἐξηράνθησαν, ἐγενήθησαν ὥσπερ ξύλον»⁶.

¹ Νικολάου Π. Μπρατσιώτου, *Ανθρωπολογία της Παλαιάς Διαθήκης: Ο Άνθρωπος ως θείον δημιούργημα*, Όγδοη Ανατύπωση, Αθήναι 1996, σσ. 175-176.

² Ελένης Χριστινάκη, *Εγχειρίδιο Βιβλικής Ιστορίας και Θεολογίας της Παλαιάς Διαθήκης*, εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 2007, σ. 169 & Derek Williams, «bones», *New Consise Bible Commentary*, Inter-Varsity Press, Englad 1989, σ. 68.

³ Νικολάου Π. Μπρατσιώτου, *Ανθρωπολογία της Παλαιάς Διαθήκης: Ο Άνθρωπος ως θείον δημιούργημα*, Όγδοη Ανατύπωση, Αθήναι 1996, σσ. 168-169.

⁴ Θρην. 1,13.

⁵ Θρην. 3,4.

⁶ Θρην. 4,8.

Στο Μασωριτικό Κείμενο το βιβλίο των Θρήνων συγκαταλέγεται ανάμεσα στα **כְּתוּבִים** («Αγιογραφα») και ανήκει στην κατηγορία των **נְהַשׁ מְגִלָּת** (= «πέντε Κύλινδροι»). Αναγινώσκεται την 9η του εβραϊκού μηνός **מְב** (Ιούλιος - Αύγουστος) κατά την επέτειο δηλ. της καταστροφής της πόλεως της Ιερουσαλήμ από τους Βαβυλωνίους. Το βιβλίο των Θρήνων είναι ένα Θρηνώδες Άσμα, αποτελείται από πέντε ωδές - κεφάλαια και αναφέρεται στην καταστροφή της Ιερουσαλήμ από τις ορδές του Ναβουχοδονόσορα Β' (587 π.Χ.) και στις συμφορές τις οποίες υπέστησαν ο ιουδαϊκός λαός, αλλά και ο ίδιος ο προφήτης Ιερεμίας τόσο πριν την καταστροφή όσο και κατά την καταστροφή, αλλά κυρίως μετά από αυτήν⁷.

Στο Μασωριτικό Κείμενο το βιβλίο καλείται **מִשְׁנָה** επειδή η εβραϊκή Βίβλος συνηθίζει να δίδει στα βιβλία της το όνομα τους από την πρώτη λέξη του κειμένου. Ο δε τίτλος «Θρήνοι» προέρχεται από τη μετάφραση του κειμένου των Ο' και από τη Vulgata, όπου το βιβλίο καλείται «Θρήνοι». Στο κείμενο της μεταφράσεως των Ο', όπως και στη Vulgata, το βιβλίο των Θρήνων ακολουθεί το προφητικό βιβλίο του Ιερεμία λόγω του παραδοσιακού συνδέσμου με τον προφήτη Ιερεμία και αποσαφηνίζει έτσι τη θέση του ανάμεσα στα προφητικά βιβλία. Στο Μασωριτικό κείμενο εντάσσεται στην τρίτη κατηγορία των βιβλίων που καλείται **כְּתוּבִים** («Αγιογραφα»). Στη δε λίστα των βιβλίων του Ταλμούδ το βιβλίο των Θρήνων τοποθετείται κοντά στο τέλος των Αγιογράφων χωρίς να συγκαταλέγεται στα **נְהַשׁ מְגִלָּת** («πέντε Κύλινδροι»)⁸.

Το βιβλίο των Θρήνων λαμβάνει την ονομασία του από τον τίτλο **מִשְׁנָה** που σημαίνει ότι πρόκειται για μια συλλογή από Θρήνους, η οποία αποδίδεται από τους Ο' στον Ιερεμία, προφανώς λόγω της ονομασίας του Θρήνου (Ιερ. 9,1), γεγονός που αναφέρει και ο Χρονικογράφος, ότι δηλαδή ο Ιερεμίας είναι εκείνος που συνέγραψε το βιβλίο των Θρήνων (Β' Χρον. 35,25). Γι αυτό το λόγο στο κείμενο των Ο' και στη Vulgata τοποθετείται αμέσως μετά το βιβλίο του Ιερεμία⁹. Οι Ο' ονομάζουν το βιβλίο ως «Θρήνοι Ιερεμίου» ένεκα του περιεχομένου του, όμως στο Μασωριτικό κείμενο το βιβλίο έλαβε την ονομασία του από την πρώτη λέξη του κειμένου **מִשְׁנָה** («Ώ πώς!» Θρην. 1,1), με την οποία αρχίζουν όλα σχεδόν τα θρηνώδη άσματα¹⁰.

γ) Πτώση της Ιερουσαλήμ (587 π.Χ.) και σύνταξη του βιβλίου

Το βιβλίο των Θρήνων γράφτηκε ως αντίδραση για την καταστροφή της Ιερουσαλήμ από τους Βαβυλωνίους το 587 π.Χ. και αποτελεί μια έκθεση των γεγο-

⁷ Νικολάου Μ. Παπαδόπουλου, Σύντομος Εισαγωγή εις την Παλαιάν Διαθήκην, Αθήναι 2003, σ. 134.

⁸ C. Hassel Bullock, An Introduction to the Old Testament: Prophetic Books, Updated Edition, Mood Publishers, Chicago 2007, σσ. 319-320.

⁹ Robert Kugler and Patrick Hartin, An Introduction to the Bible, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, United Kingdom 2009, σ. 250.

¹⁰ Δαμιανού Αθ. Δόικου, Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη: Ειδική Εισαγωγή, Θεσσ. 1985, σ. 280.

νότων της περιόδου της βαβυλωνίου αιχμαλωσίας. Σύμφωνα με την αντίληψη των βιβλικών ιστορικών και των προφητών επρόκειτο για την κορύφωση μιας μεγάλης πάλης που σημάδεψε τον Ισραήλ και τον Ιούδα με το Θεό. Ο Θεός είχε προειδοποιήσει το λαό του με τη Διαθήκη που σύναψε στο όρος Σινά πως η γη αυτή είναι δοσμένη από Αυτόν. Η δε αρχή του τέλους για το βασίλειο του Ιούδα ξεκίνησε με το θάνατο του ευσεβή βασιλιά Ιωσία το 609 π.Χ. Ο γιός και διάδοχος του Ιωσία, Ιωάχαζ, δεν μπόρεσε να συνεχίσει την αντιαιγυπτιακή πολιτική με αποτέλεσμα ο Φαραώ Νεχώ να τον εκτοπίσει από το θρόνο και να ανεβάσει τον αδελφό του Ιωακείμ που ήταν υποτελής στους Αιγύπτιους. Το 605 π.Χ. ο Ναβουχοδονόσορ νίκησε τους Αιγύπτιους στη μάχη της Καρχεμίς και τους ώθησε πίσω στην Αίγυπτο. Το 604 π.Χ. ο Ναβουχοδονόσορ επέβαλε υποτέλεια στον Ιωακείμ (Β' Βασ. 24,1) και στράφηκε ξανά στους Αιγύπτιους με αποτέλεσμα να προκαλέσει την επιδρομή των Βαβυλωνίων το 598 π.Χ. Ο Σεδεκίας έκανε το μοιραίο λάθος να επαναστατήσει εναντίον των Βαβυλωνίων (Β' Βασ. 24,21β) με αποτέλεσμα να προκληθεί η τελική καταστροφή της Ιερουσαλήμ το 587 π.Χ. Το βιβλίο των Θρήνων γράφτηκε ως αντίδραση σε αυτήν την καταστροφή της Ιερουσαλήμ και εκφράζει τη ψυχολογική και πνευματική αγωνία του λαού έναντι της εγκατάλειψης του από το Θεό και την αποστροφή του προς αυτούς¹¹.

Το βιβλίο έχει συνταχθεί μετά την καταστροφή της Ιερουσαλήμ του 587 π.Χ. και ως τόπος συγγραφής του λογίζεται είτε η Παλαιστίνη είτε η Βαβυλώνα, σύμφωνα με τους ιστορικούς υπαινιγμούς των κεφαλαίων 2, 4 και 5¹². Παράλληλα τονίζεται η στενή, αδιάρρηκτη και οργανική σχέση μεταξύ ιστορίας και θεολογίας, οι οποίες κατά τη βιβλική θεολογία αποτελούν τις δύο όψεις της μιας και της αυτής θείας Αποκάλυψης¹³.

Η σύγχρονη έρευνα έχει δείξει πως το βιβλίο των Θρήνων παρουσιάζει ομοιότητες με αντίστοιχα έργα των Σουμερίων. Το έργο εκείνο που έρχεται κοντά στους Θρήνους του Ιερεμία είναι ο «θρήνος για μια κατεστραμμένη πόλη και το ναό της». Και τα δυο κείμενα, όπως και άλλα αρχαία κείμενα των Σουμερίων, συνεπάγονται θρήνο για τις πόλεις που έπεσαν και δίδουν την απάντηση ως προς το γιατί ο Θεός, ή οι θεότητες, αποφάσισαν να τιμωρήσουν και να καταστρέψουν τις πόλεις¹⁴.

Οι Θρήνοι του Ιερεμία αποτελούν ένα ποίημα σύμφωνα με τη λογοτεχνική παράδοση των πόλεων της Μεσοποταμίας, οι οποίοι σχετίζονται με την καταστροφή της Σουμέρ και της Ούρ και εκφράζουν το παράπονο γι αυτήν την καταστροφή, αφό-

¹¹ Raymond B. Dillard - Tremper Longman III, *An Introduction to the Old Testament*, APOLLOS (an imprint of Inter Varsity Press), England 1995, σσ. 304-305.

¹² Αθανασίου Π. Χαστούπη, *Εισαγωγή εις την Παλαιάν Διαθήκην*, εν Αθήναις 1989, σ. 400.

¹³ Νικολάου Μ. Παπαδόπουλου, *Θεολογία του Βιβλίου των Θρήνων: Αρχή και Προέλευσις Αυτής*, Αθήναι 1994, σσ. 128-129.

¹⁴ Robert Kugler and Patrick Hartin, *An Introduction to the Bible*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, United Kingdom 2009, σ. 252.

του αυτή λειηλατήθηκε από τους Ελαμίτες από τα ανατολικά και τους Αμοραίους από τα δυτικά κατά το τέλος της 3ης και τις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. Οι Θρήνοι του Ιερεμία είναι πιθανόν να γράφτηκαν κατά την πρώιμη περίοδο της βαβυλωνίου αιχμαλωσίας και αποδεικνύουν πως αυτό το φιλολογικό είδος αποτέλεσε μια μορφή *Sitz im Leben* κατά τη διάρκεια της ανοικοδομήσεως του Ναού¹⁵.

Το βιβλίο των Θρήνων αντιπροσωπεύει το φιλολογικό είδος της «ελεγείας», δηλαδή του θρηνώδους άσματος, το οποίο στηρίζεται πάνω στο μέτρο του 7·11Π (δηλ. θρήνος). Το θρηνώδες άσμα ανήκει στη θρησκευτική λατρευτική ποίηση της Παλαιάς Διαθήκης και εδώ, όπως και σε αρκετούς Ψαλμούς εμφανίζεται και με τις δυο μορφές του, δηλαδή ως θρηνώδες άσμα του λαού και ως ατομικό θρηνώδες άσμα και γι αυτό το λόγο η προέλευσή του πηγάζει από τη λατρεία και συνδέεται με την ικεσία και την προσευχή. Από τα πέντε θρηνώδη άσματα του βιβλίου, δηλαδή τα πέντε αντίστοιχα κεφάλαια, το τρίτο (3,1-66 είναι ατομικό θρηνώδες άσμα, το πέμπτο (5,1-22) είναι λαϊκό θρησκευτικό άσμα και τα υπόλοιπα (πρώτο 1,1-22· δεύτερο 2,1-22 και τέταρτο 4,1-22) έχουν χαρακτήρα ομαδικού θρήνου και εκφράζονται ως νεκρικό άσμα¹⁶.

Στο βιβλίο των Θρήνων ο ποιητής δεν αποσκοπεί να εκθέσει συστηματικά τα συντελεσθέντα, όπως επιχειρούν οι συγγραφείς των βιβλίων των Βασιλέων και των Χρονικών, αλλά εκφράζει τα θρησκευτικά και ηθικά συναισθήματα που γεμίζουν τον εσωτερικό του κόσμο αντικρίζοντας τη θέα της ερημώσεως του πολιτικού και θρησκευτικού κέντρου των Ισραηλιτών, δηλαδή της Ιερουσαλήμ και έτσι δικαιολογείται η απουσία του προφητικού χαρακτήρα του βιβλίου. Στο βιβλίο των θΘρήνων δηλώνεται η πρόθεση του συγγραφέα να καταδείξει με τρόπο ζωηρό, παραστατικό και διδακτικό πως τα όσα υπέστησαν οι Ισραηλίτες ήσαν αποτελέσματα της αμαρτίας τους και της αποστασίας τους έναντι του Γιαχβέ¹⁷.

δ) Ανάλυση του όρου נַצַּח («όστουν») στο βιβλίο των Θρήνων

Έτσι λοιπόν σ το βιβλίο των Θρήνων του Ιερεμίου η πρώτη αναφορά στον όρο נַצַּח (Ο': «όστουν») απαντά στο στίχο 1,13, όπου ο προφήτης αναφέρει:

¹⁵ Iain Provan - V. Philips Long - Tremper Longman III, *A Biblical History of Israel*, Westminster, John Knox Press, Louisville - Kentucky 2003,, σσ. 280-281 & S. N. Kramer, «A Sumerian Lamentation», *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Princeton University Press, 19925, σσ. 455-463.

¹⁶ Σταύρου Ε. Καλαντζάκη, *Επίτομη Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη μετά Στοιχείων Θεολογίας*, εκδ. Γράφημα, Θεσσαλονίκη 2016, σσ. 736-737.

¹⁷ Νικολάου Μ. Παπαδόπουλου, *Υπόμνημα εις το Βιβλίο των Θρήνων: Εισαγωγή - Κείμενον - Ερμηνεία*, Αθήναι 2003, σ. 39.

έχει πληγεί από τη φωτιά, δηλαδή το θυμό του Κυρίου με τέτοιο τρόπο όπως φλέγονται τα οστά από τον πυρετό²².

Στο στίχο 1,12 η Ιερουσαλήμ μίλησε ως άτομο που είχε βιώσει απaráμιλλη ταλαιπωρία αλλά δεν βρίσκει συμπάθεια. Ο ποιητής αναγνώρισε ότι η ταλαιπωρία προκλήθηκε λόγω της οργής του Θεού. Στο στίχο 1,13 η φρίκη της πολιορκίας εκφράζεται γραφικά με τη χρήση μορφών φωτιάς, διχτυού και ασθένειας εντός της πόλης. Πυρκαγιά βαθιά μέσα στην πόλη. Κανείς δεν μπόρεσε να δραπετεύσει και οι άνθρωποι ήταν αδύναμοι από φόβο, ασθένεια και πείνα. Ο στίχος · δεν μαρτυρεί ότι ο Θεός ήταν η πηγή της καταστροφής που είχε έρθει στην πόλη²³.

Στους στίχους 1,13-15 περιγράφονται οι ενέργειες του Γιαχβέ μέσα από μια σειρά εικόνων. Φωτιά, αρρώστια, ζυγός βαρύς που έχει πλεχθεί από αμαρτία. Αντί να οδηγήσει τους πολεμιστές του Ισραήλ στη νίκη, όπως παλαιότερα, ο Γιαχβέ έστειλε στρατό εναντίον τους. Ο ποιητής διακόπτει στο εδάφιο 17, αλλά η Σιών συνεχίζει (στ. 18-19) επιβεβαιώνοντας τη δικαιοσύνη του Γιαχβέ και την αμαρτωλότητά της. Είχε καλέσει τους «εραστές» της για βοήθεια (στ. 2, αλλά την είχαν απογοητεύσει. Τώρα στρέφεται και κλαίει στον μόνο που μπορεί να βοηθήσει²⁴.

Ο ποιητής στον στίχο 1,13 χρησιμοποιεί διάφορες μεταφορικές εικόνες για να περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπιζε ο Κύριος την Ιερουσαλήμ. Ο Κύριος είναι το θέμα των ρημάτων σε κάθε ενότητα, σαν να τονίζει ότι τα δεινά της Ιερουσαλήμ προκλήθηκαν σκόπιμα από αυτόν²⁵. «Από ψηλά έστειλε φωτιά» αναφέρει για να δώσει την εικόνα της φωτιάς που κατεβαίνει από τον ουρανό ή «από ψηλά», όπως δηλ. στην καταστροφή των Σοδόμων και των Γόμορρων (Γεν. 19.24). Αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως η κυριολεκτική φωτιά που κατέστρεψε την πόλη, ή, σύμφωνα με τη χρήση της φράσης «έν τοις όστέοις μου» μπορεί να θεωρηθεί μεταφορικά ως πυρετός που καίει τα ίδια τα οστά της Ιερουσαλήμ²⁶.

Ενώ η «αποστολή πυρκαγιάς» είναι μια συνηθισμένη στρατιωτική τακτική (Κριτ. 1.8, 2 Βασιλέων 8.12) και η εικόνα των οστών που καίγονται υποδηλώνει πόνο και φθορά - τα οστά θεωρήθηκαν ως η έδρα του σθένους και πουθενά αλλού ο Θεός δεν φαίνεται να επιτίθεται σε κάποιον προσωπικά με έναν τέτοιο τρόπο²⁷.

²² Hetty Lalleman, «Jeremiah and Lamentations», Tyndale Old Testament Commentaries, Volume 21, Inter Varsity Press, England 2013, σ. 339.

²³ F. B. Huey, Jr., «Jeremiah - Lamentations», The New American Commentary, Volume 16, Broadman Press, United States of America 1993, σ. 454.

²⁴ Michael D. Guinan, «Lamentations», New Jerome biblical Commentary, Prentice Hall, Inc. 1968 and 1990, Study Hardback edition, Great Britain 1989, σ. 560.

²⁵ William D. Reayburn, A Handbook on Lamentations, UBS Handbook Series, United Bible Societies, New York 1992, σ. 29.

²⁶ William D. Reayburn, A Handbook on Lamentations, UBS Handbook Series, United Bible Societies, New York 1992, σσ. 29-30.

²⁷ F. W. Doobs - Allsopp, Lamentations, Interpretation: A Bible Commentary for Teaching and Preaching, John Knox Press, Louisville 2002, σ. 68.

δομή του ανθρωπίνου σώματος, τα οποία και τον κρατούν όρθιο³¹. Η δε συντριβή των οστών που περιγράφει ο στίχος εικονίζει την πλήρη σωματική κατάρρευση (βλ. Ιώβ 19,20· Ησ. 38,13)³².

Με τη φράση «Ἐμάρανε τὴν σάρκα μου καὶ δέρμα μου, ὅστέα μου συνέτριψεν» παραθέτει τα αισθητά υλικά στοιχεία του ανθρώπινου σώματος για να δηλώσει την οργανική και συνεκτική σχέση και σύνδεσή τους. Δεν ακολουθείται η σειρά των ανθρωπίνων μελών του σώματος από έξω προς τα μέσα, δηλαδή *נֶפֶשׁ* («δέρμα»), *בָּשָׂר* («σάρκα») και *עֲצָמוֹת* («οστά»), αλλά απαριθμούνται με βάση τα εμφανή συμπτώματα που υπέστησαν, λόγω της αθετήσεως της Διαθήκης που είχαν συνάξει οι Ιουδαίοι με το Θεό. Η δυστυχία και η οδύνη είναι τόσο έντονη ώστε ακόμα και τα οστά του φαίνεται πως έχουν επηρεαστεί, παρότι τυγχάνουν σκληρά, δηλαδή συντίθενται από σκληρό υλικό κατασκευής και δεν είναι εύκολο να προσβληθούν από οποιαδήποτε ασθένεια. Όμως ο πόνος που επιφέρει ο εχθρός και που προκλήθηκε από τον ίδιο το Θεό επιδρά ακόμα και σε αυτό το μέρος του ανθρωπίνου σώματος επιφέροντας εξασθένηση, συρρίκνωση και παραμόρφωση³³.

Σύμφωνα με τον Ωριγένη η φράση «Ἐπαλαίωσε τὰς σάρκας μου καὶ δέρμα μου, ὅστέα συνέτριψεν» σημαίνει ότι όλα αυτά είναι αποτελέσματα της αθυμίας, δηλαδή της έλλειψης ευδιαθεσίας, δηλαδή της στενοχωρίας³⁴. Αυτό το εξαιρετικά εικονιστικό απόσπασμα επικοινωνεί αποτελεσματικά τη σοβαρότητα της ταλαιπωρίας. Συγκρίνεται με την αδυναμία γήρανης και τον πόνο των σπασμένων οστών (Ψαλμ. 51,8· Ησ. 38,13· Μιχ. 3,1-3). Η απώλεια της ζωτικής δύναμης είναι ένα τυπικό μοτίβο στις εκφράσεις θρήνου³⁵.

«Ἐπαλαίωσε σάρκας μου καὶ δέρμα μου». Η γλώσσα αυτών των στίχων είναι ιδιαίτερα εικονική και ίσως είναι άκαρπη η προσπάθεια να βρούμε την πραγματικότητα πίσω από κάθε μια από τις φιγούρες του λόγου. Αυτό που έχει σημασία είναι το σωρευτικό αποτέλεσμα, η συνολική εικόνα, ενός λαού σπασμένου από ταλαιπωρία, αμηχανία και απογοήτευση, και γυρίζοντας αβοήθητα αυτόν τον τρόπο και αυτό, χωρίς διαφυγή³⁶. Απηχείται παράλληλα πως η σκέψη ότι το σώμα του ανθρώπου έχει χτυπηθεί μέχρι να φθαρεί. Η σάρκα, το δέρμα και τα οστά πρέπει να ληφθούν ως

³¹ Hetty Lalleman, «Jeremiah and Lamentations», Tyndale Old Testament Commentaries, Volume 21, Inter Varsity Press, United States of America 2013, σ. 354.

³² Αθανασίου Π. Χαστούπη, Το Βιβλίο των Θρήνων: Εισαγωγή - Κείμενον - Ερμηνεία, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 1986, σ. 81.

³³ Νικολάου Μ. Παπαδόπουλου, Υπόμνημα εις το Βιβλίο των Θρήνων: Εισαγωγή - Κείμενον - Ερμηνεία, Αθήνα 2003, σσ. 289-290.

³⁴ Ωριγένους, «Ἐκ τῶν Ὡριγένους Ἑξηγητικῶν Ἑκλογαί εἰς Θρήνους», P.G.14,641D. «Τὴν σαθρότητα τὴν συμβάσαν ἡμῖν ἐκ τῆς ἁμαρτίας γεροντικῶν ἀσθένειαν ἐμποιεῖ».

³⁵ F. B. Huey, Jr., «Jeremiah - Lamentations», The New American Commentary, Volume 16, Broadman Press, United States of America 1993, σσ. 470-471.

³⁶ A. Cohen, «The Five Megilloth», Soncino Books of the Bible, The Soncino Press LTD, London 1961, σ. 86.

μέρος του σώματος που αντιπροσωπεύει το σύνολο. Ο Ιωβ εκφράζει παρόμοιες σκέψεις (Ιωβ 7,5- 30,30)³⁷.

Τρίτο και τελευταίο χωρίο στο βιβλίο των Θρήνων που αναφέρεται στον όρο **נצח** (Ο': «οστούν») είναι το ακόλουθο:

M'	O'
8 נֶחֱזַקְנוּ מִשְׁחִיָּהּ אֶל־כָּבֶדָהּ בְּחִצְיוֹת צָרָה וְיוֹדֵה לֵעַ-עֲמִיץ בְּשִׁי הָיָה נֶחֱזַק: O	«'Εσκότασεν ὑπὲρ ἄσβόλην τὸ εἶδος αὐτῶν, οὐκ ἐπεγνώσθησαν ἐν ταῖς ἐξό- δοις· ἐπάγη δέρμα αὐτῶν ἐπὶ τὰ ὀστέα αὐτῶν, ἐξηράνθησαν, ἐγενήθησαν ὥσπερ ξύλον» ³⁸

Στο τέταρτο κεφάλαιο των Θρήνων - τέταρτη ωδή (4,1-22), ο ποιητής αναφέρεται στην κατάρπωση της Ιερουσαλήμ και τον εξευτελισμό του λαού της (1-12), εξαιτίας των ανομιών και των πολιτικών της αρχόντων (13-22)³⁹. Στο κεφάλαιο αυτό απεικονίζεται ο φόβος της πολιορκίας. Το προηγούμενο μεγαλείο της Ιερουσαλήμ αντιπαρά τίθεται τώρα με την ταπείνωση των κατοίκων. Στα κεφάλαια Α' και Β' ο φόβος του λοιμού είχε επισκεφτεί την πόλη. Η Ιερουσαλήμ τώρα φαίνεται σε χειρότερη μοίρα από τα Σόδομα και τα Γόμορα, τα οποία καταστράφηκαν μέσα σε μια στιγμή. Οι προφῆτες, οι ιερείς και οι ηγέτες αναφέρονται ιδιαίτερα ως υπεύθυνοι για τη διαφθορά και την κατάρπωση (ηθική και θρησκευτική)⁴⁰.

«'Επάγη δέρμα αὐτῶν ἐπὶ τὰ ὀστέα αὐτῶν, ἐξηράνθησαν, ἐγενήθησαν ὥσπερ ξύλον». Το πρώην σφριγηλὸ σῶμα των ευτραφῶν νέων της Ιερουσαλήμ κατάντησε πλέον παραμορφωμένο, ως προς τα εξωτερικά του γνωρίσματα, και αυτό λόγω της καταστροφῆς και της ερημώσεως της πόλης καθώς και της κακομεταχείρισης που ἔτυχαν ἀπὸ τοὺς εἰσβολεῖς Βαβυλωνίους. Οἱ εναπομείναντες Ἰουδαῖοι πλέον ἐμφανίζονται ὡς νὰ ἔχουν συρρικνωμένη σάρκα και τὸ δέρμα τοὺς νὰ εἶναι ρυτιδωμένο με ἀποτέλεσμα νὰ φαίνονται ἀκόμα και τὰ οστά τοὺς⁴¹. Ο ὅρος **נצח** («ὀστούν») που χρησιμοποιεῖται σε αὐτόν ἐδῶ τὸ στίχο χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλώσει τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι δὲν υποδηλώνει και τὸν ἑσῶ ἄνθρωπο⁴².

³⁷ William D. Reayburn, *A Handbook on Lamentations*, UBS Handbook Series, United Bible Societies, New York 1992, σ. 87.

³⁸ Θρην. 4,8.

³⁹ Σταύρου Ε. Κаланτζάκη, *Επίτομη Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη μετά Στοιχείων Θεολογίας*, εκδ. Γράφημα, Θεσσαλονίκη 2016, σ/736.

⁴⁰ Eugene H. Merrill - Mark Rooker - Michael A. Michael A. Grisanti, *The World and the Word: An Introduction to the Old Testament*, B&H Publishing Group Nashville, Tennessee 2011, σ. 559.

⁴¹ Νικολάου Μ. Παπαδόπουλου, *Υπόμνημα εις το Βιβλίο των Θρήνων: Εισαγωγή - Κείμενον - Ερμηνεία*, Αθήναι 2003, σ. 364.

⁴² Delbert R. Hillers, «Lamentations: A New Translation with Introduction and Commentary», *The Anchor Bible*, Doubleday & Company, Inc, Garden City, New York 1972, σ. 80.

Σύμφωνα με τον Ολυμπιόδωρο τον Αλεξανδρινό η φράση «ἐπάγη δέρμα» αναφέρεται στην έλλειψη του πνεύματος, δηλαδή την πνευματική κατάσταση και για αυτό το λόγο οι Ιουδαίοι κατέστησαν αιχμάλωτοι. Το δε «ἐξηράνθησαν» σημαίνει ότι αποκόπηκαν από την κοινωνία και σχέση που είχαν με το Θεό⁴³.

Η τιμωρία έπεσε σε ευγενείς και πολίτες Η γλώσσα που χρησιμοποιείται εδώ για να περιγράψει την προηγούμενη και την παρούσα κατάσταση των αρχόντων είναι μια δραματική υπερβολή. Η προηγούμενη εντυπωσιακή εμφάνισή τους θα είχε προσελκύσει σεβαστή προσοχή όπου κι αν πήγαιναν. Τώρα περπατούσαν στους δρόμους αδιακρίτως από άλλους. Υπέφεραν τον ίδιο υποσιτισμό και αφυδάτωση με τους χωρικούς⁴⁴.

ε) Συμπεράσματα

Η καταστροφή της Ιερουσαλήμ και του Ναού της το 587 π.Χ. από τις ορδές των Νεοβαβυλωνίων απετέλεσε κομβικό σημείο στην ιστορία του ισραηλιτικού λαού, διαμορφώνοντας άρδην την περαιτέρω πορεία του λαού, ο οποίος έχασε κυριολεκτικά την υπόστασή του ως έθνος και κλήθηκε να ζήσει ως μια αιχμάλωτη κοινότητα μέσα σε ένα ειδωλολατρικό και ειδωλολατρικό περιβάλλον ως αιχμάλωτος. Ο όλεθρος και η βαβυλωνίος αιχμαλωσία δεν άφησαν ανεπηρέαστους τους Ισραηλίτες τόσο ως κοινότητα όσο και ως μεμονωμένα πρόσωπα, όπως ο προφήτης Ιερεμίας. Μπροστά στον όλεθρο και την ερήμωση της Ιερουσαλήμ ο Ιερεμίας βίωσε τραγικά συναισθήματα σε σημείο να κλονιστεί ακόμα και ο εσωτερικός του κόσμος. Ο κλονισμός αυτός μέσα στο βιβλίο των Θρήνων του Ιερεμίου εκφράζεται με τη διατάραξη των οστών του προφήτη. Τα οστά, που είναι καθαρά ανθρωπολογικός όρος που δηλώνουν τη βάση - σκελετό του ανθρώπινου σώματος, εν προκειμένω αποτελούν σύμβολο του εσωτερικού κόσμου όπου και η έδρα των ψυχικών συναισθημάτων. Η καταστροφή της Ιερουσαλήμ και η απώλεια του έθνους - κράτους αποτέλεσαν την αιτία να συντριβεί ο εσωτερικός κόσμος του προφήτη και να δηλωθεί έτσι ότι το ψυχικό σθένος ενός ανθρώπου κλονίστηκε σημαντικά.

Βιβλιογραφία:

1. Biblia Hebraica, Stuttgartensia, Fünfte verbesserte Auflage, Studienausgabe, Gedruckt mit Unterstützung der Deutschen Forschungsgemeinschaft, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1967.

⁴³ Ολυμπιόδωρου του Αλεξανδρινού, «Εἰς τοὺς Θρήνους», P.G. 93,753A. «Ἐπάγη δέρμα: Διὰ τὸ μὴ ἔχειν τὴν ἱκμάδα τοῦ πνεύματος· ταῦτα δὲ συνέβη καὶ τοῖς αἰχμαλώτοις ἐκ τῆς κακοπαθείας»· «Ἐκκοπέντες ἐκ τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ καὶ μαρνανθέντες».

⁴⁴ F. B. Huey, Jr., «Jeremiah - Lamentations», The New American Commentary, Volume 16, Broadman Press, United States of America 1993, σ. 481.

2. Bullock C. Hassel, *An Introduction to the Old Testament: Prophetic Books*, Updated Edition, Mood Publisers, Chicago 2007.
3. Cohen A., «The Five Megilloth», *Soncino Books of the Bible*, The Soncino Press LTD, London 1961.
4. Dillard B. Raymond - Longman III Tremper, *An Introduction to the Old Testament*, APOLLOS (an imprint of Inter Varsity Press), England 1995.
5. Δόικου Αθ. Δαμιανού, *Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη: Ειδική Εισαγωγή*, Θεσσαλονίκη 1985.
6. Doobs - Allsopp F. W., *Lamentations, Interpretation: A Bible Commentary for Teaching and Preaching*, John Knox Press, Louisville 2002.
7. Guinan D. Michael, «Lamentations», *New Jerome biblical Commentary*, Prentice Hall, Inc. 1968 and 1990, Study Hardback edition, Great Britain 1989, σ. 560.
8. Hillers R. Delbert, «Lamentations: A New Translation with Introduction and Commentary», *The Anchor Bible*, Doubleday & Company, Inc, Garden City, New York 1972.
9. Huey F. B., Jr., «Jeremiah - Lamentations», *The New American Commentary*, Volume 16, Broadman Press, United States of America 1993.
10. Καλαντζάκη Ε. Σταύρου, *Επίτομη Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη μετά Στοιχείων Θεολογίας*, εκδ. Γράφημα, Θεσσαλονίκη 2016.
11. Kramer N. S., «A Sumerian Lamentation», *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Princeton University Press, 19925, σσ. 455-463.
12. Kugler Robert and Hartin Patrick, *An Introduction to the Bible*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, United Kingdom 2009.
13. Lalleman Hetty, «Jeremiah and Lamentations», *Tyndale Old Testament Commentaries*, Volume 21, Inter Varsity Press, England 2013,.
14. Merrill H. Eugene - Rooker Mark - Grisanti A. Michael, *The World and the Word: An Introduction to the Old Testament*, B&H Publishing Group Nashville, Tennessee 2011.
15. Μπρατσιώτου Π. Νικολάου, *Ανθρωπολογία της Παλαιάς Διαθήκης: Ο Άνθρωπος ως θείον δημιούργημα, Όγδοη Ανατύπωση*, Αθήναι 1996.
16. Ολυμπιδώρου του Αλεξανδρινού, «Εἰς τοὺς Θρήνους», P.G. 93,725B - 762B.
17. Παπαδόπουλου Μ. Νικολάου, *Θεολογία του Βιβλίου των Θρήνων: Αρχή και Προέλευσις Αυτής*, Αθήναι 1994,
18. Παπαδόπουλου Μ. Νικολάου, *Σύντομος Εισαγωγή εις την Παλαιάν Διαθήκην*, Αθήναι 2003.
19. Παπαδόπουλου Μ. Νικολάου, *Υπόμνημα εις το Βιβλίο των Θρήνων: Εισαγωγή - Κείμενον - Ερμηνεία*, Αθήναι 2003.
20. Provan Iain - Long V. Philips - Longman III Tremper, *A Biblical History of Israel*, Westminster, John Knox Press, Louisville - Kentucky 2003.
21. Rahlfs A. - Hanhart R., *Septuaginta id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, editio altera, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2006.

22. Reyburn D. William, A Handbook on Lamentations, UBS Handbook Series, United Bible Societies, New York 1992.
23. Χαστούπη Π. Αθανασίου, Εισαγωγή εις την Παλαιάν Διαθήκην, εν Αθήναις 1989.
24. Χριστινάκη Ελένης, Εγχειρίδιο Βιβλικής Ιστορίας και Θεολογίας της Παλαιάς Διαθήκης, εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 2007.
25. Ωριγένους, «Ἐκ τῶν Ὡριγένους Ἐξηγητικῶν Ἐκλογαί εις Θρησκους», P.G.14,605C-622B.
26. Williams Derek, «bones», New Consise Bible Commentary, Inter-Varsity Press, Englad 1989, σσ. (68-69).